

Já a Ty

v gramatice jazyků z hlediska typologického

Jan Krívan
jan.krivan@seznam.cz

Mladí Lingvisté,
Olomouc, 12. května 2010

Hlavní body příspěvku

- představit a propojit některé poznatky o značení 1. a 2. osoby v jazycích světa.
- (A) **Reference k mluvčímu a adresátovi (já a ty) jako jazyková univerzálie**
 - Wierzbická (1996, s. 35–38) řadí slova pro já a ty ke skupině tzv. **substantivních sémantických primitivů** (vedle něco a někdo).
- (B) Několik možností zakotvení účastníků komunikace v jazyce:
 - (1) **Existence formálního značení já a ty**
 - (a) přímá pronominální reference (formální vyjádření zájmeny 1./2. osoby singuláru) – př. já, mě, mně... & ty, tobě, ti...
 - (b) 1. a 2. osoba jako markery některých gramatických vztahů (např. značení subjektu, objektu na slovese), – př. ležím & ležíš
 - (2) **Distribuční restrikce formálního značení já a ty v jazycích**
 - (a) 1. a 2. osoba jako markery gramatického vztahu vs. 3. osoba
 - (b) 1. a 2. osoba jako nutná podmínka existence gramatického vztahu
 - (3) **Další jazyková vyjádření vázaná na mluvčího a adresáta**
 - (4) **Modalita a ilokuce – celá konceptuální doména navázaná na já a ty**
 - např. markery subjektivní epistemické modality a imperativ
 - mimo rámec tohoto příspěvku

(1) Formální značení já a ty

- pronominální
- indexování na slovese

Univerzálie: existence reference k 1. a 2. osobě pomocí zájmen.

- ovšem: formální vyjádření pro já a ty není v každém jazyce, „jedinečné“ jako v češtině.
- studium jazykové variability gramatického značení kategorie osoby
 - Michael Cysouw (2003, 2005).
 - jak pronominální značení, tak markery osoby – např. flektivní shoda na slovese, značení objektu pomocí pomocného gramatického slova apod.

Synkretismus a neutralizace

- v rámci pronominálního paradigmatu a především v rámci gramatického značení osoby dochází v jazycích, často k homonymii.
- » graf na následující straně

Interpretace grafu homonymie

Neutralizace čísla

- nejčastěji je nerozlišení čísla u zájmena 2. osoby
 - you v angličtině
- ovšem ještě častěji je nerozlišení čísla u 3. osoby.
 - v češtině personální značení u presentních slovesných tvarů: prosí

Synkretismus osoby v rámci singuláru

- markery pro 2. a 3. osobu v singuláru mají společné formální vyjádření
- markery pro 1. a 2. osobu v mají společné formální vyjádření
 - výjimečně se to týká i pronominálního značení (2 případy).
 - vzorek 373 jazyků (snaha popsat variabilitu, tzv. vzácné případy)

Cysow (2005):

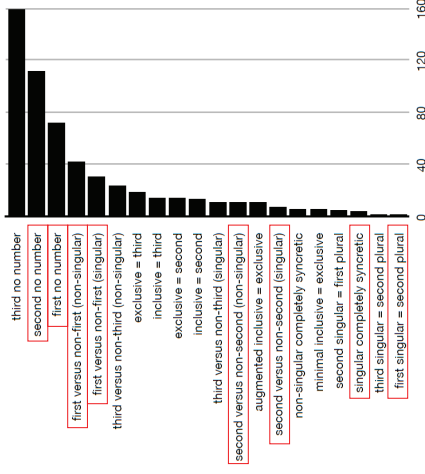
Table 5. Attested cases of person syncretisms in the singular (data from Cysouw 2003)

Singular	Stocks	Genera	Languages	Pronouns
First versus non-first	10	15	31	1 Qawesgar – JA'm
Third versus non-third	9	10	11	1 Winnebago – SA'm
Second versus non-second	3	4	8	0
Completely syncretic	2	3	4	0

Homonymie formálního značení u osoby

Graf, Cysouw, 2008.

Které protiklady jsou zrušeny:

Kombinovaná reference k já a ty

Rozlišování exkluzivní/inkluzivní

- co značímy – podle toho, zda zahrnuje nebo nezahrnuje ty.

minimální inkluziv	já + ty
augmentovaný inkluziv	já + ty + někdo další
exkluziv	já + někdo další

1	a + 3j
2	i + 3j
1+2	(inclusive) iw + 3i
1+3	(exclusive) sua
3	ij + es
2+3	(2 plural) ie + es
3+3	(3 plural) k + es

Př.

Východonilotský jazyk
Teso-Turkana – nápadné
korespondence mezi
mluvčím, adresátem a
inkluzivem, zatímco
exkluziv má odlišné
vyjádření (Cysow, 1998)

Cysow (2005, s. 244): Z hlediska homonymie je velmi vzácné, aby inkluziv měl stejnou formu jako 1 sg. Naopak stejně vyjádření 1 sg a exkluzivu je častější.

(2) Distribuce značení já a ty

V případě omezení kategorie čísla, je restrikce v různých jazycích distribuována podobným způsobem.

Př. Guarani (Croft, 2003, s. 128), pronominální reference:

1. sg	žé	1 pl. incl.	yané
		1 pl. excl.	oné
2. sg.	né	2 pl.	peé
3.	hažé	sg = pl.	
substantiva *		sg = pl.	

* volitelné značení pomocí plurálního slova pro substantiva referující k osobám (podle WALS-guarani, 2008)

Podobně se týká indexace osoby na slovese (např. shoda, značení objektu):

- v jazyce *Takelma* je značení osoby subjektu číselně rozlišeno jen u 1. a 2. osoby. (Croft, 2003, tamtéž).
- podobně v češtině, ovšem jen v jednom z paradigmat:
 - běžim – běžíte; běžíš – běžíte, ale oni i oni běží

(2) Hierarchie životnosti

Hierarchie životnosti (jako typologická generalizace, implikační univerzálie):

os. zájmena 1./2. osoby > os. zájmena 3. osoby > vlastní jména > jména pojmenovávající osoby > ostatní životná jména > neživotná jména

Nejvýše zájmena 1. a 2. osoby. – Např. O značení agentu, nebo pacientu na slovese, rozhoduje, zda je daná entita výše na hierarchii.

Brazilský j. Guaajara (Harrison 1986, s. 419, cit. podle Sivierské, 2008)

- a. *a-esak kakwez kaži iže*
 Isg.A-viděl DIST.PRST.doloženo opice já
 'Viděl jsem opici.'
- b. *he-kisi takáhe-pupe aže*
 Isg.P-fíznotit nůž-s on
 'řízнул mě nožem.'

Hierarchie: značení čísla u zájmen

Distinkce sg./pl. (Croft, 2003):

Guarani	1/2. os.>	3 os.>	osoba>	životné >	neživotné
Usan	1/2. os.>	3 os.>	osoba>	životné >	neživotné
Tiwi	1/2. os.>	3 os.>	osoba>	životné >	neživotné
Kharía	1/2. os.>	3 os.>	osoba>	životné >	neživotné
Čeština	1/2. os.>	3 os.>	osoba>	životné >	neživotné

Hierarchie: externěposesivní konstrukce

- ukázka blokace/lumožnění celého syntaktického vztahu
- co je EP konstrukce:
 - vlastník (posesor) vyjádřen dativem nebo jiným vztahem, ale mimo jmennou frázi vlastněného (posesa).
 - několik atributů:
 - kontextová zasaženost pososora skrze posessum
 - posesum je typicky ve velmi blízkém (nezcizitelném) vztahu k posesorovi (části těla).
 - sémantické vlastnosti pososora
- Příklad: EP Petr ml zlomil ruku. x IP: Petr zlomil moji ruku.
- ve všech jazycích s extemí posessivitou jsou možné takové konstrukce, v nichž jsou živí posesor zastoupeni osobním zájmenem první/druhé osoby.
- obsazení pozice dalšími výrazy je možné, zároveň je však dodržen princip hierarchie životnosti – účastníci komunikace na prvním místě

(3) Deixe vzhledem k já a ty

Demonstrativa – rozlišení dvou systémů:

- (a) podle vzdálenosti.
 (b) podle blízkosti k mluvčímu a adresátovi.

- čeština – dvojozrnmý podle vzdálenosti
tady – tam
- hauščina – zahrnuje vzdálenost i personální rozměr:

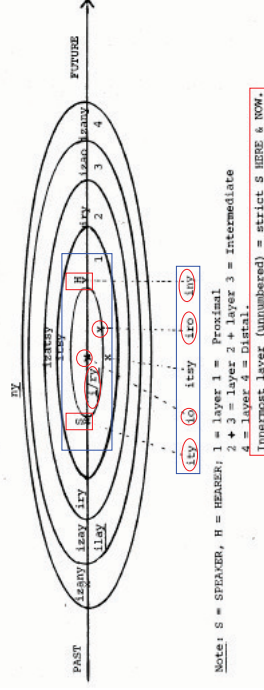
Diesel (2008)	adnominální demonstrativa
blízko mluvčího	nán
blízko adresáta	nan
dálko od mluvčího a adresáta	čán
velmi daleko od mluvčího a adresáta	čán

- malgaščina – výrazný velmi rozvinutý systém (kombinace vzdálenosti k mluvčímu, adresátovi, v prostoru i v času)
 - viz schéma

Schéma deixe v malgaštině

Randriamasimanana (2001)

The set of Demonstratives: ity, ivy, io, itay, iro, itay, izany, izay, izao, izany.
 The set of Definite Articles: i, Iy, Ilay, ny (underlined).

Závěry

Ukázal jsem některé mezijazykové poznatky, a to, že

- **já a ty** – mluvčí a adresát, jsou zakódováni v jazycích:
 - přímo pronominálně
 - přímo jako markery v rámci gramatických vztahů
 - » panuje v obojím znača varabilita
- existence **já a ty** – mluvčího a adresáta může mít v jazyce vliv na:
 - značení gramatického vztahu
 - samotnou existenci gramatického vztahu
 - **já a ty** jsou na vrcholu hierarchie životnosti
- **já a ty** mají dále v některých jazycích vliv:
 - na další jazykové jednotky, např. demonstrativa

Literatura

- Croft, William. (2003). **Typology and Universals**. 2. vyd. Cambridge CUP.
Gysoou, Michael. (1998). **Pronoun descriptions: Nilotic**. (Nepublikovány rukopis). Ke stažení na <<http://email.eva.mcg.die-cysouw/publications.html>>
- Gysoou, Michael. (2003). **The Paradigmatic Structure of Person Marking**. Oxford: OUP.
(<http://www.linguistics.utoronto.ca/~mgysoou/primex.html>)
Gysoou, Michael. (2008). **The structure of person marking in Nilotic languages**. (Nepublikovány rukopis). Available online at <<http://email.eva.mcg.die-cysouw/publications.html>>
- Diesel, Holger. (2008). **Distance Contrast in Demonstratives**. In: Haspelmath, Martin & Dryer, Matthew S. & Gil, David & Comrie, Bernard (eds.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Munich: Max Planck Digital Library, chapter 39. Available online at <<http://wals.info/feature/41>>
- Harrison, Carl H. (1986). **Verb prominence, verb initialness, ergativity and typological disharmony in Guajajara**. In: Desmond C. Derbyshire and Geoffrey K. Pullum (eds.), *Handbook of Amazonian languages*, vol. 1, 407–439. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Křivan, Jan (2008). **Vždyť usleknete-li žilale očas, měla by umřít, ale neumře, tělo jí doroste! aneb k aktuálnímu dění v externěpůsobivých konstrukcích**. *Čestina doma a ve světě*, č. 3/4.
- Randriamasimanana, Charles. (2001). **Tense/Aspect & Predicate types in Malagasy**. March 16, 2001 handout. The Institute of Linguistics, Academia Sinica in Nankang, Taiwan. Available online at <<http://www.ratsimandresy.org/Hardcopy/Cta.pdf>>
- Siewierska, Anna. (2008). **Order of Person Markers on the Verb**. In: Haspelmath, Martin & Dryer, Matthew S. & Gil, David & Comrie, Bernard (eds.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Munich: Max Planck Digital Library. Available online at <<http://wals.info/feature/104>>
- Wierzbicka, Anna. (1996). **Semantics: Primes and Universals**. Oxford: Oxford University Press.
- WALS-guarani. (2008). **Guarani**. In: Haspelmath, Martin & Dryer, Matthew S. & Gil, David & Comrie, Bernard (eds.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Munich: Max Planck Digital Library. Available online at <http://wals.info/language/lect/wals_code_guar>

Díky za pozornost.

Jan Křivan
jan.křivan@seznam.cz